

УДК 341.3:305-055.2:355/359"1939/1945"

ЗАЛЄТОК Н.В.

<https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.161-181>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБИ БРИТАНСЬКИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Аналізуються особливості призову жінок на службу у збройних силах Великої Британії та СРСР в роки Другої світової війни. Авторка доходить висновку, що обидві країни були змушені оголосити призов жіночого населення до збройних сил та на роботу у військовій промисловості. Характер бойових дій у кожній з цих країн наклав відбиток на особливості призову жінок. Загалом в обох країнах мобілізація жінок була наслідком нестачі чоловічих ресурсів, і це було вимушеним кроком для їхніх урядів. Обидва уряди збільшували кількість жінок на службі у війську та допоміжних організаціях поступово, по необхідності, залучаючи їх до різних родів військ. Спільною практикою було заміщення чоловіків жінками на небойових посадах з метою вивільнення перших для фронту. Якщо порівняти переліки посад, на які призивали британок та мешканок СРСР, то можна відшукати чимало аналогічних або подібних.

Ключові слова: жінки, призов, Друга світова війна, Велика Британія, СРСР.

Постановка проблеми. Друга світова війна, що стала наймасштабнішим збройним конфліктом в історії людської спільноти, з точки зору жіночої історії ознаменувалася значним зміщенням гендерних ролей в суспільствах багатьох її учасників на час воєнної кампанії. Британський та радянський уряди вважали жінок важливим ресурсом для посилення армій впродовж 1939 – 1945 років. Велика Британія була першою країною, яка оголосила призов жінок у 1941 р., а Радянський Союз першим зробив їх солдатами регулярної армії (*Howarth, 2001: 1282*).

Актуальність аналізування особливостей призову жінок на службу у збройних силах Великої Британії та СРСР в роки Другої світової війни полягає в тому, що воно дасть змогу

Залєток Наталія Валеріївна, кандидат історичних наук, завідувачка відділу архівознавства, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, м. Київ.

© Залєток Н. В., 2021

порівняти практику двох різних за режимом правління країн – тоталітарної і демократичної – і визначити спільне та відмінне в їхній політиці в означеній сфері.

Стан дослідження проблеми. Призов жінок у 1939 – 1945 рр. у Великій Британії та СРСР вивчався дослідниками окремо для кожної країни, нерідко у контексті загальнонаціонального призову (*Broad, 2006; Clonan, 1998; Collett Wadge, 1946; Crang, 2008; Flynn, 2002; Harris, 2003; Markwick, Cardona 2012; Noakes, 2006; Вишнякова, 2015; Иванова, 2002 та ін.*). Проте аналіз та порівняння політики Великої Британії та СРСР щодо залучення жінок до служби у збройних силах на призовній основі ще не виступали предметом прицільних досліджень.

Мета статті полягає в проведенні аналізу особливостей призову жінок на службу у збройних силах Великої Британії та СРСР в роки Другої світової війни.

Вклад основного матеріалу. У Великій Британії в перший день війни Закон «Про військову підготовку» (травень 1939 р.), згідно з яким чоловіки віком від 20 до 21 років повинні були пройти обов'язкову шестимісячну військову підготовку, було замінено на Закон «Про національну службу (збройні сили)». Згідно з ним британські чоловіки віком від 18 до 41 року були призвані на військову службу. Жінок закликали допомагати армії та військовій обороні, спрямованих на захист нації від ворожого вторгнення, а також «берегти домашні вогнища» (*Calkins, 2006: 246*).

Більшість британських жінок була залучена до робіт у тилу (на «домашньому фронті») – вони працювали у військовій промисловості, на виробництві, в цивільній обороні, де замінили чоловіків, призваних до армії. Членки ДТС, ЖДПС, ЖКВМС* заміщували чоловіків на небоєвих посадах у війську. В СРСР також відбувалася заміна чоловіків жінками на роботах в тилу – вони обіймали посади в тилових відділах піхотних військ, укріпрайонах та політичних установах Червоної Армії, в

*ЖКВМС (Ж.К.В.М.С.) – Жіноча королівська військово-морська служба (Women's Royal Naval Service (W.R.N.S; Wrens)); ДТС (Д.Т.С.) – Допоміжна територіальна служба (Auxiliary Territorial Service (ATS)); ЖДПС (Ж.Д.П.С.) – Жіночі допоміжні військово-повітряні сили (Women's Auxiliary Air Force (W.A.A.F., WAAF)).

промисловості. Вивільнених у такий спосіб чоловіків відправляли на передову (*Постановление ГКО СССР №1618...*, 1942; *Постановление ГКО СССР № 1575сс...*, 1942; *Иванова, 2002: 351*). Непридатних для служби чоловіків та жінок призивали також на роботу в центральних артилерійських базах і складах (*Распоряжение ГКО СССР № 4239...*, 1943).

Залежно від етапу війни змінювалася політика щодо залучення жінок до тих чи інших видів служби при арміях СРСР та Великої Британії. Так, 22 червня 1940 р. Франція офіційно капітулювала, а загроза німецької атаки на Велику Британію за декілька тижнів стала реальністю. Спершу А. Гітлер був переконаний, що після падіння Франції Велика Британія швидко погодиться підписати мир, а тому не надто особливо переймався підготовкою нападу на цю острівну країну. Проте, коли з'ясувалося, що британці виходити з війни не збираються, було вирішено розпочати атаку з повітря (її підготовку та реалізацію довірили райхсмаршалові Г. Герінгу, командувачу Люфтваффе), а потім атакувати і з моря, щоб захопити країну повністю (операція «Морський лев»).

Дані щодо тривалості Битви за Британію дещо відрізняються в літературі. Ми спиратимемося на відомості з офіційного сайту Музею Королівських повітряних сил, де подано такі дати її тривалості: з 26 червня по 31 жовтня 1940 р. (*Introduction to the Phases of the Battle of Britain*).

Англійська авіація та сили ППО відчайдушно захищали країну, але восени вони були вже істотно виснажені. Однак німецька авіація на той час мала численні втрати, так і не досягнувши своєї мети. Тому Г. Герінг прийняв рішення припинити авіанальоти на Велику Британію на невизначений термін, через деякий час А. Гітлер віддав наказ про скасування операції «Морський лев». Хоча повітряні бомбардування Великої Британії продовжувалися до травня 1941 р. (зокрема, у листопаді-грудні 1940 р. істотної шкоди було завдано Ковентрі, Бірмінгему та Лондону), їхня частота суттєво зменшилася.

Повітряну перемогу англійців в 1940 р. деякі дослідники називають серед передвісників корінного перелому у Другій світовій війні. Історик Н. Девіс зазначає, що вона була вирішальною у трьох аспектах: «По-перше, вона забезпечила союзникам

непрístupну базу, де ніколи не можна було застосувати набагато численніші суходільні сили континенту. По-друге, обернувши Британію в “найнепотопельніший авіаносець світу”, перемога посприяла небаченому зростанню військово-повітряних сил союзників, що відіграли головну роль у війні на Заході. По-третє, на дипломатичному фронті перемога дала мить перепочинку, протягом якої нарешті могли наважитись діяти потенційні союзники – англомовні країни» (*Дейвіс, 2020: 1039*).

Той факт, що Великій Британії вдалося запобігти висадці ворога на її територію, наклав відбиток на кадрові потреби збройних сил і, відповідно, особливості призову жінок. Ці обставини не призвели до необхідності постійного масштабного постачання новобранців до бойових підрозділів всіх родів військ, як це було в Радянському Союзі в перші роки радянсько-німецької війни. Оскільки в країні насамперед гостро стояла необхідність постійного захисту своїх повітряних кордонів від ворожої авіації, багато британок було залучено до служби у ППО. Втрати особового складу британської армії впродовж Другої світової війни були на декілька порядків меншими, порівнюючи, приміром з СРСР. За сучасними підрахунками, загальні втрати британської армії за увесь період війни становили 384000 осіб. Через масовані повітряні атаки країна також зазнала значних цивільних втрат: загалом вони склали 70000, з яких 40000 загинули у період між вереснем 1940 та травнем 1941 рр., половина з них – мешканці Лондона (*Thompson, Hawkins, Dar, Taylor, 2012: 155*).

Уряд Великої Британії перебував у тих умовах, в яких ще можна було заборонити жінкам брати безпосередню участь у боях, принаймні офіційно. Однак чоловіче населення не могло покрити всіх потреб збройних сил, зокрема, на небоєвих посадах. Тому впродовж 1938–1941 рр. було створено три допоміжні жіночі організації при британській армії для підтримки країни у війні. Деякі з цих служб були правонаступницями тих, що функціонували під час Першої світової війни, інші ж були створені вперше (*Noakes, 2006: 82-102*). Станом на грудень 1939 р. в ДТС, ЖДПС та ЖКВМС налічувалося вже 43000 членок (*Harris, 2003: 15*).

Набір жінок на службу в допоміжних організаціях протягом перших двох років війни здійснювався на добровільній основі. Набирали самотніх або заміжніх жінок віком від 17,5 до 43 років (для дівчат, які не досягли 18-річного віку, потрібно було надати згоду батьків на зарахування їхньої доньки на службу). Після заповнення аплікаційної форми, проходження співбесіди та медкомісії жінки ставали членками обраних ними організацій. Учасниць ДТС та ЖДПС могли направити в будь-яку точку батьківщини, частина з них виконувала завдання і за кордоном. Водночас від членок ЖКВМС такої мобільності не вимагали – вони працювали у найближчих частинах Військово-морських сил і жили у власних домівках впродовж служби (*Crang, 2008: 382*).

Найбільш елітною вважалася ЖКВМС, адже, щоб потрапити до її лав, потрібно було пройти більш жорсткий відбір. На другому місці була ЖДПС, а найнижчою в цьому рейтингу – ДТС – найчисельніша з трьох жіночих служб (*National Service Bill, 1941: 1574-1575*). Її членки виконували «найчорнішу» роботу, умови служби в ній часто критикувалися.

Загалом у Великій Британії було мобілізовано більший відсоток людських ресурсів на потреби збройних сил та військової промисловості, ніж у США та Франції. Однак у перші два роки війни спостерігалися певні труднощі з підрахунком потреб збройних сил та промисловості. Це, зрештою, поглибило проблему нестачі кадрів. Так, фактичні потреби збройних сил з вересня 1940 по березень 1941 рр. на 50% перевищили подані заздалегідь дані. Станом на березень 1941 р. ресурси Міністерства праці та національної служби мали повністю вичерпатися. Тоді В. Беверідж заявив, що така ситуація потребує оголошення призову жінок (*Flynn, 2002: 48-49*).

У владних колах почали активно обговорювати можливість кардинальної зміни підходів до залучення жінок до трьох служб. Подібна ідея була дуже сміливою для консервативних британців, проте, на тлі військових перемог країн «Осі», протестні настрої щодо цього значної підтримки не знайшли. Хоча опоненти пропозиції були у всіх прошарках британського суспільства. Приміром, під час обговорення проблеми в Палаті лордів наприкінці листопада 1941 р. віконт Тренчард висловив думку,

що британок краще намагатися мобілізувати не примусом, а закликами до їхніх патріотичних почуттів. Крім того, він був вельми стурбований можливою реакцією чоловіків на призов їхніх дружин: «Я думаю, що чоловіки..., що служать, дуже будуть обурюватися призовом їхніх жінок... Вони воюють, частина з них – за кордоном, за свої домівки. Вони не зрадіють, якщо запровадити призов на військову службу жінок, які будуть змушені залишити будинки і дітей. Знову ж таки, я думаю, що ідея змусити жінок полишати домівки не стала б популярнішою серед чоловіків, які служать, якби їх спонукали залишати дітей в яслах на час служби, я думаю, татусям це не сподобалось би і вони зробили б все, що могли, щоб запобігти долученню їхніх дружин до ДТС та інших служб» (*Women's war work, 1941: 81*).

Віконт Семюель на тому ж засіданні також скептично поставився до необхідності запровадження призову жінок. Він розкритикував поточний стан справ у добровольчих жіночих організаціях і зазначив, що насамперед потрібно впевнитися, що держава ефективно використовує вже наявні жіночі ресурси, ліквідувати низку проблем, з якими вони стикаються під час служби (*Women's war work, 1941: 86-87*).

Упродовж обговорення у Палаті Громад 10 грудня 1941 р. К. Стівен озвучив думки, подібні до тих, що лунали напередодні в Палаті лордів. Він зазначив, що призов жінок – «це колосальний відхід від традицій цієї та інших країн, і це крок, який ще кілька років тому був би сприйнятий з жахом. З жахом було б прийнято те, що будь-яке суспільство, яке вважає себе цивілізованим, попросило б жінок піти на поле бою і застосувати смертельну зброю. Але наразі питання в тому, чи є в цьому необхідність» (*National Service Bill, 1941: 1576*). На його думку, вартувало б спершу ефективніше організувати працю чинних членок жіночих служб. Водночас з виступу цього депутата стає зрозумілим, що, у разі військової необхідності, він був би готовий підтримати і значно кардинальніші заходи щодо служби жінок. І він був такий у Палаті громад далеко не один. Парламентарі здебільшого усвідомлювали, що ті умови, в яких опинилася країна наприкінці 1941 р., не давали їм змоги обстоювати традиції. Дж. Гендерсон-Стюарт заявив: «Всі ми згодні з тим,

що зобов'язати жінок служити у збройних силах – це останнє, чого ми хотіли, але якщо такий джентльмен як Гітлер змушує нас битися до останнього, тоді немає альтернативи оголошенню призову на службу країні кожної доступної пари рук у ній» (*National Service Bill, 1941: 1567*).

Пан Стюарт заявив, що підтримує призов, оскільки він «...позбавляє жінок відповідальності за вибір, який ніколи не мав лягти на їхні плечі...». Парламентар «...завжди вважав несправедливою ситуацію, коли до дівчат місяць за місяцем зверталися із закликом йти служити у той чи інший спосіб, і одні відгукувалися, а інші – ні» (*National Service Bill, 1941: 1570*). Тепер же всі вони будуть об'єднані обов'язком.

Цілком вірогідним на тлі подібних обговорень у Палаті громад є припущення, що, у разі жорсткої нестачі кадрів на бойових посадах у збройних силах, Велика Британія могла б відійти від офіційного курсу заборони на використання жінками зброї. Тим більше, що фактично під час війни цієї заборони не завжди дотримувалися жінки в ППО та Управлінні спецоперацій (*Campbell, 1993: 313; Pattinson, 2008: 18*).

Зрештою, 18 грудня 1941 р. вперше в історії країни було здійснено безпрецедентний крок – оголошено призов жінок за Законом «Про національну службу (№ 2)» (*Broad, 2006: 137*). Відповідно до нього призивали британок віком 20 – 30 років (*Hart, 2009: 6-7; Doerr, 2006: 242*). Деякі опції для вибору жінкам таки залишили, і їхній призов здійснювався на спеціальних умовах: по-перше, через скептичні настрої в лавах чоловіків на службі щодо потенційної можливості оголошення призову їхніх дружин (*National Service Bill, 1941: 1565*), його оголосили виключно для самотніх британок та бездітних вдів; по-друге, вони мали вибір між призовом на службу в одній з трьох організацій (ДТС, ЖДПС, ЖКВМС), цивільній обороні та працевлаштуванням у військовій промисловості; по-третє, офіційно було прописано можливість застосування жінкою зброї лише у випадку наявності її письмової згоди на це (*Crang, 2008: 387*).

За цим законом було набрано до британського війська 125000 жінок, ще 430000 пішли служити добровільно (*Clonan, 1998: 130*). Британок, які обрали службу в допоміжних організаціях (приблизно чверть від загальної кількості мобілізованих

жінок, задіяних у тих чи інших роботах на користь фронту), не відправляли в зону бойових дій без їхньої згоди.

Дедалі зростали потреби Британської армії внаслідок початку сухопутних операцій в Азії та Північній Африці, а також після атаки на Перл-Харбор. В 1943 р. знову забракло наявних у Міністерства ресурсів, щоб задовольнити потреби збройних сил та військової індустрії. Воно заявило, що наразі має у резерві 950000 чоловіків та 650000 жінок, але сукупні потреби країни становили 2600000 осіб (*Flynn, 2002: 50*). У зв'язку з цим з січня 1943 р. почали призивати жінок не з 20, а з 19 років (*Hart, 2009: 6-7; Doerr, 2006: 242*).

До початку 1944 р. ситуація з браком кадрів для збройних сил та промисловості пройшла фазу загострення і призов британок зупинили. Влада вирішила, що жінки-добровольці цілком зможуть задовольнити наявні на той час потреби.

За даними Дж. Кренга, загалом впродовж війни в трьох жіночих службах перебувало приблизно 487000 учасниць, з них: 222000 – в ДТС, 185000 – в ЖДПС та 80000 – у ЖКВМС (*Crang, 2008: 383, 391*).

Серед посад, на які набирали персонал до ДТС, були: бібліотекар, випробовувальник зброї, відповідальний за роздавання бензину, водій, вулканізатор, годинникар, денщик, електрик, зварювальник, касир, кіномеханік, кіноремонтник, клерк, комірник, копіювальник, кресляр (архітектурні, механічні, топографічні креслення, схеми портів, залізниць тощо), кухар, лаборант, майстер з обробки листового металу, масажист, машиніст, телекомунікаційний механік, механік з озброєння, механік обладнання, механік транспортних засобів, механік-водій, моделіст уніформи, мотоцикліст, м'ясник, оглядач боєприпасів, оператор в офісі, оператор вогневих позицій ППО, оператор підрозділу зв'язку, оператор прожекторної бригади ППО, пекар, переробник текстилю, перукар, помічник повара, поштовий працівник, радіограф, рекордер, санітар, сантехнік, слюсар, телефоніст в підрозділах ППО, тесляр, токар, фармацевт, фахівець з ремонту обладнання, хронометрист, художник-декоратор, швець, штукатур тощо (*Collett Wadge, 1946: 118-119*).

У ЖДПС жінки обіймали такі посади: автомеханік, асистент з обладнання, високошвидкісний телеграфіст, відповідальний за

рятувальне обладнання, водій механічного транспорту, денщик, збройовик, зварювальник ацетилену, інструктор з фізичної підготовки та хімічної атаки, кіномеханік, кравець, кресляр картографічний, лаборант, льотний аеромеханік, льотний механік двигунів, масажист, медсестра, метеоролог, механік бездротового зв'язку, механік радіолокатора наземний, оператор бездротового зв'язку, оператор повітряних куль, оператор радіолокації, оператор радіотелефонії, оператор телепринтера, оптик-санітар, офіціант в їдальні для офіцерів та сержантів, пакувальник та ремонтник гальмівних парашутів, перекладач, помічник в операційній, помічник відповідального за рятувальне обладнання, помічник з озброєння, помічник з технічного обслуговування, працівник по тканинах, радіоасистент, ремонтник приладів, рентгенограф, робітник із загальними обов'язками, санітар, слюсар, телефоніст, фармацевт, фахівець з ремонту взуття, фотограф та ін. (*Collett Wadge, 1946: 177-181*).

Серед посад, доступних членкам ЖКВСМ, були: бібліотекар, вартовий, випробовувальник артилерії, водій автотранспорту, водій човна, друкарка, інструктор авіатренажера, інструктор з атаки на підводний човен, кінооператор, кодувальник, контролер озброєння, корабельний механік, коректор діаграм, кравець, кур'єр, маркувальник полігону, метеоролог, носильник, листоноша, оператор, оператор комутатора, оператор телепринтера, оцінщик роботи стрільця, пакувальник парашутів, перукар, письменник, підривник, повар, повітряний механік, помічник випробовувальника артилерії, помічник з найму, помічник із техніки безпеки, помічник фотографа, постачальник (одягу; військово-морських резервів; продовольства тощо), поштовий клерк, працівник з техніки безпеки, прачка, радіомеханік, розмагнічувач, садівник, стенографіст, стюард, телеграфіст бездротового зв'язку, тестувальник зору, технічний працівник, топограф, фахівець з кейтерінгу, фахівець з технічного обслуговування, фотограф, член екіпажу човна тощо (*Collett Wadge, 1946: 72-74*).

Залучення радянських жінок до служби в армії мало свої особливості. Насамперед варто зазначити, що перші два роки Другої світової війни СРСР провів у лавах агресорів – «визволивши» у вересні частину Польщі, відповідно до таємної угоди з А. Гітлером, та розпочавши війну з Фінляндією

30 листопада 1939 р. Ба більше, в цей час він мав безпосередній стосунок до активізації пацифістських настроїв у суспільствах тих країн, чий вплив у збройному конфлікті він намагався послабити на догоду власним цілям. Нерідко діяв через комуністичні партії в різних країнах. Так, у звіті «Робота КП США** серед жінок» від 31 березня 1940 р. йшлося про таке: «У Зверненні Жіночої національної комісії центрального комітету КП США до Міжнародного жіночого дня, виданому 19 лютого, викладено лінію КП США та її роботу серед жінок... у ньому міститься заклик до американських жінок та жінок повсюди боротися проти заклятого ворога, капіталізму, проти війни, бідності та безробіття. Документ закликає жіночі маси й надалі перешкоджати вступу США у війну, наданню ними будь-якої допомоги банді Маннергейма,*** пов'язати антивоєнну боротьбу з боротьбою за хорошу їжу, теплий одяг, достойні домівки та культуру для мас. Звернення спонукає жінок боротися проти асигнувань та військової пропаганди, закликає об'єднуватися заради миру, боротися проти атак на робітників-уродженців інших держав та за збереження демократичних прав в США» (*Work of the CPUSA among women, 1940: 1*). Також йшлося про друк та розповсюдження на території США «копійчаних» памфлетів авторства Е. Г. Флінн під назвою «Я росила свого сина не для того, щоб він став солдатом – для Уолл стріт», «написаних простою, народною мовою, задля заклику до розуму і почуттів жінок» (*Work of the CPUSA among women, 1940: 2*), вкорінювання у їхній свідомості відповідного інформаційного посилу. Антивоєнні кампанії жінок-робітниць під егідою комуністів проходили і у Великій Британії. Там, серед іншого, виступали проти загального зниження заробітної плати, яке, на переконання протестувальників, мало стати наслідком заміни чоловіків жінками в промисловості. Під час святкування Міжнародного жіночого дня лунали гасла на кшталт «Війна наповнює кишені заможних, але спустошує твій і мій – геть війну» (*Die Kampagne zum Internationalen Frauentag 1940 in England, 1940: 52-53; Frauen im Kriege (England), 1940: 51*).

** КП США – Комуністична партія США.

*** Йдеться про Карла Густава Маннергейма, якого 30 листопада 1939 р. призначили верховним головнокомандувачем армії Фінляндії.

Звісно, коли війна дісталась території СРСР, подібних закликів у своєму суспільстві тамтешня Комуністична партія не поширювала. Власне, вона їх не поширювала і у мирний час. Адже напередодні Другої світової війни радянський уряд запровадив курс на мілітаризацію суспільного життя, а публічний дискурс наповнився риторикою боротьби на різних «фронтах»: трудовому, спортивному, культурному тощо (Кобченко, 2015: 61-78). Також було запроваджено військову підготовку як для чоловіків, так і для жінок. Закладені у міжвоєнний період підвалини стали стимулом для патріотичного пориву жіночої частини населення і призвели до високої кількості жінок-добровольців, які рвалися захищати батьківщину зі зброєю в руках від початку нападу Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. Хоча їхньої кількості все одно було недостатньо, щоб покрити всі потреби збройних сил на перших етапах радянсько-німецької війни. Адже, на відміну від Великої Британії, Радянському Союзу не вдалося уникнути сухопутного вторгнення у свої межі з боку нацистської Німеччини та її союзників. На його території велися активні бойові дії, значна територія з приблизно однією третиною від всього населення СРСР опинилася під окупацією ворожих держав. Країна зазнала колосальних втрат особового складу Червоної Армії та ВМФ, особливо у перші два роки війни. Так, за одним з підрахунків, втрати в 1941 р. становили 3137673 осіб; 1942 р. – 3258216 осіб; 1943 р. – 2312429 осіб; 1944 р. – 1763891 осіб; 1945 р. – 800817 осіб (*Россия и СССР в войнах XX века: потери вооружённых сил, 2001*). Всі ці обставини мали безпосередній вплив на умови служби жінок у роки війни та частоту їхнього призову.

Важливу роль відіграв також і досвід союзників. Попри свою неприязнь до комуністичного режиму та СРСР, задля перемоги над Німеччиною прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчилль прагнув бачити його союзником Великої Британії у цій війні й намагався покращити стосунки з Кремлем. Коли СРСР з країни-агресора у Другій світовій війні перетворився на жертву внаслідок нападу Німеччини, прем'єр-міністр Великої Британії заявив: «небезпека, яка загрожує Росії, – це безпека, що загрожує нам» (*Churchill, 1951: 331-333*), і його країна готова допомогти радянському народові у цьому протистоянні.

12 липня 1941 р. було підписано англо-радянську угоду про спільні дії у війні проти Німеччини. Уряди країн зобов'язалися надавати один одному допомогу у війні, не вести сепаратних переговорів про мир з противником. Через місяць Велика Британія надала СРСР військовий кредит, а трохи згодом направила свій перший конвой до Архангельська. На початку осені британські пілоти вже були залучені до бойових операцій на радянсько-німецькому фронті. Через 10 місяців, 26 травня 1942 р., між СРСР і Великою Британією було підписано нову угоду, термін дії якої становив 20 років, а сама вона складалася з двох частин. Перша частина практично повторювала зміст угоди від 12 липня 1941 р., а друга містила принципи співпраці двох країн у повоєнний час – боротьба за збереження миру, взаємодопомога у випадку актів агресії з боку інших держав, зобов'язання не вступати в будь-які союзи, спрямовані проти другої сторони, взаємна допомога в економічній сфері.

На самому початку радянсько-німецької війни влада СРСР намагалася використати досвід інших країн з відсічі ворогу як приклад для наслідування. Вона почала пропагувати єдність різних народів перед обличчям спільного ворога – Німеччини. Так, в урядовій газеті «Правда» в матеріалі «Заклик радянських патріоток» висвітлювався досвід британок у воєнні роки: «Радянські і англійські жінки виступають проти спільного ворога. Жінки Англії працюють на військових заводах, водять санітарні автомобілі, стоять в патрулях, які охороняють англійські міста. Ви знайдете англійську жінку в пожежній дружині і в розрахунку зенітної батареї, яка захищає Лондон від нальотів фашистських бомбардувальників» (*Призыв советских патриоток, 1941*).

На відміну від Великої Британії, в армії Радянського Союзу роль жінки офіційно не обмежувалася допоміжною. Так, відповідно до тексту ст. 13 Закону «Про загальний військовий обов'язок» від 1 вересня 1939 р.: «Народним Комісарам Оборони і Військово-Морського Флоту надається право брати на облік і зараховувати на службу до Армії і на Флот жінок, що мають медичну, ветеринарну і технічну підготовку, а також залучати їх до навчальних зборів. У Воєнний час жінки, які мають зазначену підготовку, можуть бути призвані до Армії та Флоту для

несення допоміжної і спеціальної служби» (*Закон ССРСР от 01.09.1939 о всеобщей воинской обязанности, 1939*).

У 1942 р., на тлі катастрофічних втрат особового складу Червоної Армії, в збройних силах СРСР суттєво забракло кадрів. Серед іншого це мало своїм наслідком початок призову жінок на службу в армії та в тилу. Науковці зазначають, що наприкінці 1941 р. жінки ще приєднувалися до війська добровільно, однак у 1942 р. на них вже чинили тиск (*Markwick, Cardona, 2012: 36*). Саме в цьому році відбулася найбільша кількість мобілізацій – нерідко можна зустріти твердження, що їх було три (*Вишнякова, 2015*), але насправді їх було 4. Непересічну роль у них відігравав Комсомол, або Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді, за рекомендацією якого до армії під час Другої світової війни було направлено приблизно 550000 молодих жінок (*Иванова, 2002: 351*).

Під час першої мобілізації, відповідно до Постанови Державного комітету оборони №1488 «Про мобілізацію дівчат-комсомолок до частин ПВО» від 25 березня 1942 р., передбачалося замінити у військах ПВО 100000 чоловіків жінками, зокрема, на посадах «телефоністів, радистів, приладників зенітної артилерії, розвідників-спостерігачів за повітрям зенітної артилерії і постів служби ВССЗ, деяких номерів прожекторних станцій, зенітних кулеметів і аеростатів загородження, а також різних фахівців підрозділів обслуговування» (*Постановление ГКО СССР №1488..., 1942; Проект постановления ГКО СССР №1488..., 1942: 157-159, 162-163*).

Комсомол зобов'язували до 10 квітня 1942 р. мобілізувати зазначену кількість комсомолок. Їх мали розподілити так: «а) в зенітну артилерію – 45000; б) в зенітно-кулеметні частини – 3000; в) в зенітно-прожекторні частини – 7000; г) в частини аеростатів повітряного загородження – 5000; д) в частини служби ВССЗ – 40000». На посадах обслуговуючого персоналу заміна мала відбутися негайно після призову, на посади фахівців – через півтора-два місяці після призову (*Постановление ГКО СССР №1488..., 1942; Проект постановления ГКО СССР №1488..., 1942: 157-159, 162-163*).

Друга мобілізація була оголошена Постановою ДКО СРСР №1595 «Про заміну в фронтowych, армійських і запасних частинах

зв'язку і тилових вузлах зв'язку червоноармійців жінками». Згідно з нею передбачалося «Замінити у фронтових, армійських і запасних частинах зв'язку і тилових вузлах зв'язку 30000 червоноармійців жінками для заміщення посад: а) морзистів, телефоністів, радистів, телеграфних техніків, телефонно-телеграфних майстрів, радіомайстрів, кіно-радіомеханіків, працівників польової пошти і експедиторів; б) креслярів, діловодів, писарів, санітарів, санітарних інструкторів, фельдшерів, адміністративно-господарський склад і різних фахівців підрозділів обслуговування» (*Постановление ГКО СССР №1595..., 1942: 105-107*).

Третьою хвилею мобілізації 40000 жінок, відповідно до Постанови ДКО СРСР №1618 «Про заміну в тилових частинах і установах ВПС ЧА військовослужбовців-чоловіків жінками» від 18 квітня 1942 р., призивали в тилі та стройові частини військово-повітряних сил: «шоферів (крім спецтранспорту), трактористів, стрільців озброєння (червоноармійців для чистки зброї і набивання патронів), завскладом, помзавскладом, комірників, заввідділу виробництва, діловодів, писарів, завідалень, поварів, завбібліотекою, бухгалтерів, рахівників та інших фахівців адміністративно-господарської служби і зв'язківців» (*Постановление ГКО СССР №1618..., 1942: 106-108*).

Остання в 1942 р., четверта хвиля мобілізації жінок передбачала, згідно з Постановою ДКО СРСР №1703сс від 5 травня 1942-го «Про мобілізацію дівчат-комсомолок і добровольців у військово-морський флот», заміну 25000 червонофлотців жінками «...в берегових базах плаваючих з'єднань, в берегових постах служби спостереження і зв'язку, берегових частинах гідрографічної служби, а також в центральних управліннях, загальнофлотських і базових управліннях, відділах і відділеннях, на складах і виробничих підприємствах, в медико-санітарних і ветеринарних закладах і частинах, у навчальних закладах, культурно-масових закладах, у воєнно-судових органах ВМФ...» (*Постановление ГКО СССР № 1703сс, 1942: 134-140*). Жінки мали обійняти посади електриків, радистів, телеграфістів, телефоністів, топографів, шоферів, писарів, кінорадіомеханіків, лаборантів, коків, голуб'ятників, бібліотекарів, санітарів тощо. У всіх перелічених вище хвилях призову підлягали жінки віком

19 – 25 років. На тих з них, які обіймали стройові посади, розповсюджувалася Постанова Ради народних комісарів СРСР від 16 липня 1940 р. № 1269 «Про пенсії військовослужбовцям рядового і молодшого начальницького складу строкової служби та їх родинам».

Загалом, 1942 р. став знаковим для країн Антигітлерівської коаліції. Як зазначив український історик А. Трубайчук, «починаючи з літа і закінчуючи листопадом 1942 р., з поразками німецьких, італійських, румунських та угорських військ під Сталінградом, італо-німецьких військ під Ель-Аламейном та успішною операцією “Торч” (“Смолоскип”) об’єднаними силами Великої Британії, США і Франції у Північній Африці та розгромом японського флоту біля атола Мідвей держави «Осі» втратили стратегічну ініціативу на всіх фронтах і вона поступово перейшла до країн Антигітлерівської коаліції» (*Трубайчук, 2004: 57-58*).

Надалі, з настанням переломного етапу у Другій світовій війні і поступовим переходом ініціативи до союзників, потреба у примусовій мобілізації радянських жінок зникає. Так, у жовтні 1943 р. було оголошено тільки одну мобілізацію, яка була суттєво меншою за масштабами і передбачала призов 4200 жінок віком 18 – 45 років на роботу в центральних артилерійських базах і складах (*Распоряжение ГКО СССР № 4239..., 1943: 122*). Наступного року мобілізація мала вже, радше, добровільний характер. Відповідно до Постанови ДКО СРСР № 5907 «Про призов в армію 25000 жінок-добровольців» від 16 травня 1944 р. наказувалося «призвати в добровільному порядку через місцеві міські та обласні комітети ВКП (б) і виконкоми Рад депутатів трудящих 25000 жінок у віці від 20 до 35 років. Призваних жінок спрямувати в частини Червоної Армії на укомплектування посад кухарів, праль, зв'язківців і санітарок» (*Докладная записка Наркомата обороны..., 1944: 14; Проект постановления ГКО СССР № 5907..., 1944: 11*).

Таким чином, Велика Британія та Радянський Союз у роки Другої світової війни були змушені оголосити призов жіночого населення до збройних сил та на роботу у військовій промисловості. Характер бойових дій у кожній з цих країн наклав відбиток на особливості призову жінок. Так, у Великій Британії не було

настільки гострої нестачі у кадрах на бойових посадах в армії та флоті, як у СРСР, тому її призов був спрямований на залучення жінок до виконання обов'язків у збройних силах здебільшого без участі у боях. Хоча виняток у даному випадку становили британки деяких підрозділів ППО та Управління спецоперацій. Натомість в Радянському Союзі, внаслідок катастрофічних втрат на фронті у перші роки війни, спостерігалася потреба у кадрах як на небойових, так і на бойових посадах, і в цій країні жінок без особливих застережень відправляли на передову.

Загалом в обох країнах мобілізація жінок була наслідком нестачі чоловічих ресурсів, і це було вимушеним кроком для їхніх урядів. Обидва уряди збільшували кількість жінок на службі у війську та допоміжних організаціях поступово, по необхідності, залучаючи їх до різних родів військ. Спільною практикою було заміщення чоловіків жінками на небойових посадах з метою вивільнення перших для фронту. Якщо порівняти переліки посад, на які призивали британок та громадянок СРСР, то можна відшукати чимало аналогічних або подібних.

Використані посилання

Вишнякова З. (2015). В горящую избу вошли... О мобилизации женщин на разных этапах Великой Отечественной войны. *Родина*. № 12 (1215) С. 126.

Дейвіс Н. (2020). *Європа: Історія*. Київ, «Основи», 1464 с.

Закон СССР от 01.09.1939 о всеобщей воинской обязанности (1939). *Ведомости Верховного Совета СССР*. № 32. С. 82 – 95.

Иванова Ю. (2002). Женщины в войнах Отечества. *Военно-историческая антропология. Ежегодник. Предмет, задачи, перспективы развития*. № 1. С. 346 – 356.

Кобченко К. (2015). Жінки як військовий ресурс тоталітарної влади: радянські гендерні стратегії передвоєнного часу. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій Світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Київ, Арт-книга. С. 61 – 78.

Постановление ГКО СССР №1488 «О мобилизации девушек-комсомолок в части ПВО» от 25 марта 1942 г. Москва.

Призыв советских патриоток (1941). *Правда*. № 198.

РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 644. Оп. 2. Д. 335. Л. 14. Докладная записка Наркомата обороны Народному комиссару обороны Маршалу Советского Союза И.В. Сталину о мобилизации женщин от 16 мая 1944 г.

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 1. Д. 29. Л. 2-3. Постановление ГКО СССР № 1575сс. «О передаче Главупраформы 500 тыс. человек, годных к строевой службе в

армии, в том числе 150 тыс. узбеков и казахов, и о мобилизации 150 тыс. женщин для замены призываемых в армию» (11.04.1942).

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 2. Д. 219. Л. 122. Распоряжение ГКО СССР №4239 о мобилизации женщин и военнообязанных, не пригодных для службы в Красной армии, для работы на центральных артиллерийских базах и складах от 5 октября 1943 г.

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 2. Д. 335. Л. 11. Проект постановления ГКО СССР №5907 «О призыве в армию 25 000 женщин-добровольцев» от 16 мая 1944 г.

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 2. Д. 43. Л. 157-159, 162-163. Проект постановления ГКО СССР №1488 «О мобилизации девушек-комсомолок в части ПВО» от 25 марта 1942 г.

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 2. Д. 51. Л. 105-107. Постановление ГКО СССР №1595 «О замене в фронтовых, армейских и запасных частях связи и тыловых узлах связи красноармейцев женщинами» от 13 апреля 1942 г.

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 2. Д. 53. Л. 106-108. Постановление ГКО СССР №1618 «О замене в тыловых частях и учреждениях ВВС КА военнослужащих мужчин женщинами» от 18 апреля 1942 г.

РГАСПИ. Ф. 644. Оп. 2. Д. 57. Л. 134-140. Постановление ГКО СССР № 1703сс от 5 мая 1942 г. «О мобилизации девушек-комсомолок и добровольцев в военно-морской флот».

Россия и СССР в войнах XX века: потери вооружённых сил. (2001) Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 608 с.

Трубайчук А. (2004). *Друга світова*. Київ. 344 с.

Broad R. (2006). *Conscription in Britain, 1939-1964: The Militarisation of a Generation*. Abingdon, UK and New York, Routledge. 307 p.

Calkins S. (2006). Women on the Home Front during World War II. *Women and War: A Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*. Vol. 1. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO. P. 246-247.

Campbell D. (1993). Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union. *Journal of Military History*. Vol. 57, № 2. P. 301-323.

Churchill W. (1951). *The Second World War*. Vol. 3 L., P. 331-333.

Clonan T. (1998). A History of Women in Combat. *A History of the Irish Artillery Corps*. Dublin, Defence Forces Printing Press. P. 117-161.

Collett Wadge D. (1946) *Women in Uniform*. London, Dampson Low. P. 118-119.

Crang J. (2008). «Come into the Army, Maud»: Women, Military Conscription, and the Markham Inquiry. *Defence Studies*. Vol.8. №3. P. 381-395.

Die Kampagne zum Internationalen Frauentag 1940 in England (1940). РГАСПИ. Ф. 543. Оп. 2. Д. 42. Л. 52-53.

Doerr P. W. (2006) Women in Service during World War II. *Women and War: A Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*. Santa Barbara, CA, ABC-CLIO. Vol.1. P. 242.

Flynn G. Q. (2002) *Conscription and democracy : The draft in France, Great Britain, and the United States*. Westport, Connecticut & London, GREENWOOD PRESS. 303 p.

- Frauen im Kriege (England) (1940)* РГАСПИ. Ф. 543. Оп. 2. Д. 42. Л. 41-51.
- Harris C. (2003) *Women at war in uniform 1939-1945*. Stroud, Sutton Publishing. 138 p.
- Hart R. A. (2009) Did British women achieve long-term economic benefits from working in essential WWII industries? *IZA Discussion Papers*. №4006. URL: <https://bit.ly/3c1yWga>
- Howarth J. (2001) Women at war. *THE OXFORD COMPANION TO WORLD WAR II*. Oxford, Oxford University Press. P. 1282.
- Introduction to the Phases of the Battle of Britain*. URL: <https://bit.ly/3eWK3ZN>
- Markwick R. D., Cardona E. Ch. (2012) *Soviet Women on the Frontline in the Second World War*. New York, Palgrave Macmillan. 305 p.
- National Service Bill (1941) *Hansard HC Deb*. 10 December 1941. Vol. 376. Cols.1565-629.
- Noakes L. (2006) *Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907–1948*. New York, Routledge, 2006. 224 p.
- Pattinson J. «Turning a Pretty Girl into a Killer»: Women, Violence and Clandestine Operations during the Second World War. *Gender and Interpersonal Violence Language, Action and Representation*. New York, Palgrave Macmillan, 2008. P. 11-28.
- Thompson G., Hawkins O., Dar A., Taylor M. (2012) *Olympic Britain-Social and Economic Change since the 1908 and 1946 London Games*. London, House of Commons Library. 157 p.
- Women's war work (1941) *Hansard HL Deb*. 25 November 1941. Vol. 121. Cols.73-101.
- Work of the CPUSA among women (1940)* РГАСПИ. Ф. 543. Оп. 2. Д. 42. Л. 1 – 8.

References

- Appeal of the Soviet patriot (1941). *The truth*. № 198 (rus.)
- Broad R. (2006) *Conscription in Britain, 1939-1964: The Militarisation of a Generation*. Abingdon, UK and New York: Routledge. 307 p.
- Calkins S. (2006) Women on the Home Front during World War II. *Women and War: A Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*. Vol. 1. Santa Barbara, CA:ABC-CLIO. P. 246-247.
- Campbell D. (1993) Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union. *Journal of Military History*. Vol. 57, №2. P. 301-323.
- Russia and the USSR in the wars of the 20th century: the loss of the armed forces* (2001) Moscow, OLMA-PRESS. 608 p. (rus.)
- Churchill W. (1951) *The Second World War*. Vol. 3 L. P. 331-333.
- Clonan T. (1998) A History of Women in Combat. *A History of the Irish Artillery Corps*. Dublin, Defence Forces Printing Press. P. 117-161.
- Collett Wadge D. (1946) *Women in Uniform*. London, Dampson Low. P. 118-119.
- Crang J. (2008) «Come into the Army, Maud»: Women, Military Conscription, and the Markham Inquiry. *Defence Studies*. Vol. 8. № 3. P. 381-395.

Davis N. (2020) *Europe: History*. Translated from English by P. Tarashchuk and O. Kovalenko. Kyiv, 1464 c. (ukr.)

Decree of the State Defence Committee of the USSR No. 1488 "On the mobilization of Komsomol girls in the air defence unit" on March 25, 1942. Moscow (rus.)

Decree of the State Defence Committee of the USSR No. 1595 "On the replacement of Red Army men in frontline, army and spare communication units and rear communication centres with women" dated April 13, 1942. Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 51. 105-107 fols. (rus.)

Decree of the State Defence Committee of the USSR No. 1618 "On the replacement of men by women in the rear units and establishments of the Air Force of the spacecraft" dated April 18, 1942. Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 53. 106-108 fols. (rus.)

Decree of the State Defence Committee of the USSR No. 1703ss of May 5, 1942 "On the mobilization of Komsomol girls and volunteers in the navy". Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 57. 134-140 fols. (rus.)

Die Kampagne zum Internationalen Frauentag 1940 in England (1940). Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 543. Inventory 2. File 42. 52-53 fols.

Doerr P. W. (2006) Women in Service during World War II. *Women and War: A Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*. Santa Barbara, CA, ABC-CLIO. Vol.1. P. 242.

Flynn G. Q. (2002) *Conscription and democracy : The draft in France, Great Britain, and the United States*. Westport, Connecticut & London, GREENWOOD PRESS. 303 p.

Frauen im Kriege (England) (1940) Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 543. Inventory 2. File 42. 41-51 fols.

Harris C. (2003) *Women at war in uniform 1939-1945*. Stroud, Sutton Publishing. 138 p.

Hart R. A. (2009) Did British women achieve long-term economic benefits from working in essential WWII industries? *IZA Discussion Papers*. №4006. URL: <https://bit.ly/3c1yWga>

Howarth J. (2001) *Women at war. The Oxford companion to World War II*. Oxford, Oxford University Press. P. 1282.

Introduction to the Phases of the Battle of Britain. URL: <https://bit.ly/3eWK3ZN>

Ivanova Y. (2002) Women in the wars of the Fatherland. *Military-historical anthropology. Yearbook. Subject, tasks, development prospects*. №1. C.346-356 (rus.)

Kobchenko K. (2015) Women as a military resource of totalitarian power: the Soviet gender strategies of prewar time. *Women in Central and Eastern Europe in the Second World War: gender specificity of experience in times of extreme violence*. Kyiv, Art-book. P. 61-78 (ukr.)

Markwick R. D., Cardona E. Ch. (2012) *Soviet Women on the Frontline in the Second World War*. New York, Palgrave Macmillan. 305 p.

Memorandum of the People's Commissariat of Defense to the People's Commissar of Defense, Marshal of the Soviet Union I.V. Stalin on the mobilization of women on May 16, 1944. Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 335. 14 fol. (rus.)

National Service Bill (1941) *Hansard HC Deb.* 10 December 1941. Vol. 376. Cols.1565-629.

Noakes L. (2006) *Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907–1948.* New York, Routledge, 2006. 224 p.

Order of the State Defence Committee of the USSR No. 4239 on the mobilization of women and persons liable for military service not suitable for service in the Red Army to work at central artillery bases and warehouses dated October 5, 1943. Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 219. 122 fol. (rus.)

Pattinson J. (2008) «Turning a Pretty Girl into a Killer»: Women, Violence and Clandestine Operations during the Second World War. *Gender and Interpersonal Violence Language, Action and Representation.* New York, Palgrave Macmillan, P. 11-28.

Resolution of the State Defence Committee of the USSR No. 1575ss. [On the transfer to the Glavupraform of 500 thousand people fit for combat service in the army, including 150 thousand Uzbeks and Kazakhs, and on the mobilization of 150 thousand women to replace those drafted into the army](11.04.1942). Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 1. File 29. 2-3 fols. (rus.)

The draft decree of the State Defence Committee of the USSR No. 1488 “On the mobilization of Komsomol girls in the air defence unit” of March 25, 1942. Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 43. 157-159, 162-163 fols. (rus.)

The draft decree of the State Defence Committee of the USSR No. 5907 “On the conscription of 25,000 women volunteers into the army” dated May 16, 1944. Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 644. Inventory 2. File 335. 11 fol. (rus.)

The law of the USSR of 01.09.1939 on general military duty (1939). *Vedomosti of the Supreme Soviet of the USSR.* №32. P.82-95 (rus.)

Thompson G., Hawkins O., Dar A., Taylor M. (2012) *Olympic Britain-Social and Economic Change since the 1908 and 1946 London Games.* London, House of Commons Library. 157 p.

Trubaychuk A. (2004) *World War II.* Kyiv, 344 p. (ukr.)

Vishnyakova Z. (2015) They entered the burning hut ... About the mobilization of women at different stages of the Great Patriotic War. *Homeland.* №12 (1215). URL: <https://bit.ly/3rC7GtU> (rus.)

Women's war work (1941) *Hansard HL Deb.* 25 November 1941. Vol. 121. Cols.73-101.

Work of the CPUSA among women (1940) Russian State Archives of Socio-Political History. Fund 543. Inventory 2. File 42. 1-8 fols.

Zalietok N.

REGULATION OF WOMEN'S SERVICE IN THE ARMED FORCES DURING THE SECOND WORLD WAR

The Second World War, which became the largest armed conflict in the history of the human community, was marked by a significant shift in the gender roles in the societies of many of its members during the military campaign from the point of view of women's history. The British and Soviet governments considered women an important resource for strengthening armies during 1939-1945. Great Britain was the first country to implement the conscription of women in 1941, and the Soviet Union was the first to make them soldiers of the regular army. The purpose of the article is to analyse the peculiarities of the conscription of women for service in the armed forces of Great Britain and the USSR during the Second World War.

The author concludes that during the Second World War, Great Britain and the Soviet Union were forced to announce the conscription of women into the armed forces and to work in the military industry. The nature of the military campaign in each of these countries has great impact on the peculiarities of women's conscription. For example, in Great Britain the shortage of personnel in combat positions in the army and navy was not as severe as in the USSR, so its conscription was aimed at recruiting women to serve in the armed forces, mostly without participation in combat. Although the exception in this case were female members of some air defence units and the Special Operations Executive. In the Soviet Union, on the other hand, the catastrophic losses at the front in the first years of the war necessitated personnel in both non-combat and combat positions, and in this country women were sent to the front lines without much reservation.

In both countries, the mobilization of women was the result of a lack of male resources, and it was a forced step for their governments. Both governments increased the number of women serving in the military and auxiliary organizations gradually, as required, involving them in different types of troops. It was a common practice to replace men by women in non-combat positions in order to release the former for the front. If one compares the lists of positions called for by British women and residents of the USSR, they can find many similar ones.

Keywords: women, conscription, World War II, Great Britain USSR.